

Манол ПАНДЕВСКИ

ПОСЛЕДНИТЕ ГОДИНИ НА ПЕРЕ ТОШЕВ — Прилог кон политичката биографија —

1. Уводни напомени.

Парадоксален е но вистинит фактот дека најголема празнина во политичката биографија на Пере Тошев претставуваат трите негови солунски години сместени помеѓу јули 1908 и септември 1911 година. Празнината е скоро еднаква со онаа на заточеничките месеци од јануари 1901 до септември 1902 година. Чиста наивност би било доколку мотивите за ова не се побараат во познатиот метод на „заговор на молчење“, доста делотворно применет токму за оваа „хуриетска“ етапа од животната врвица на Пере Тошев. Зашто, се работи не само за време на масовна писменост, туку и за период на дотогаш невидена раздвиженост на политичкиот и културниот живот во кој живо се вклучил и Пере Тошев; и не за некое зафрлено македонско село, туку за Солун, кој како политички центар на Империјата станал ривал на Цариград. Само тој метод овозможил да се манипулира со Перевата похуриетска општествена активност, да се фалсификува неговата политичка биографија, да се прикриваат посредните виновници на неговото убиство. Дека е во прашање тоа нè уверуваат фалсификатите на д-р Светозар Тошев во неговата „документарна повест“ за Пере Тошев.¹⁾ Во натамошните страници уште ќе се навраќаме на нив, но веднаш ќе истакнеме: бугарската национална идентификација на Светозар Тошев научно е објаснива; за неа можеме да имаме и разбирање, но за фалсификувањето на Перевата биографија—никако!²⁾

¹⁾ Светозар Тошев. По крвав път. Документална повест за Пере Тошев. София, 1969, стр. 230—234.

²⁾ Овде на ум ни доаѓа мислата на Монтескје: „Јас нужно сум човек, Француз сум случајно“. Ете така, најпрвин човек со сите благородни особини коишто би требало да го красат човечкиот род, па потоа сè друго.

Реченава празнина ја констатираше покојниот професор Љубен Лапе во својата пристапна беседа одржана при промоцијата за член на МАНУ во 1972 година.³⁾ Љубен Лапе, како што знаеме, беше истраен истражувач и заљубеник во своите големи сограѓани Пере Тошев и Ѓорче Петров, доказ повеќе за што е и изборот на темата на неговата пристапна беседа. Не е нова, но е неопходна констатацијата, дека Лапе најпотполно го осветли животот и делото на Пере Тошев. Наедно со тоа професорот Лапе ја остави пораката да трагаме по нови податоци, заради уште порелјефно отцртување на Пере Тошев. Таква е скромната цел и на овој прилог.

2. Пере Тошев во Солун: јули 1908 — септември 1911 година.

Оруженото востание на младотурците и насилното соборување на султан Хамидовскиот деспотизам на 11/24 јули 1908 година уште во тоа време и од сета прогресивна јавност се окарактеризирани како Младотурска револуција. Друго е прашањето каква е таа револуција. Со името младотурска револуција јулските настани влегуваат и во светската историја. За минимизирање на нејзините придобивки наеднаш се изјасниле само оние балкански и македонски политички сили кои оцениле дека револуцијата може да им ги осуети плановите за скорешно територијално проширување преку освојување на балканските „турски“ предели, и во прв ред на Македонија. Тие со предумисла и од непријателски побуди ја нарекле младотурски преврат, офицерски пуч, пронунциаменто, дури и султанска стапица за Македонија. Во наше време неа ја минимизираат авторите во балканските центри кои се ангажирани во одбраната на балканските војни и особено на Првата балканска војна. Тие чекорат по патиштата на своите некогашни национални буржоазии. Тоа го прави и Светозар Тошев со своите фалсификати, кого што и не го сметаме за историчар.⁴⁾

³⁾ Љубен Лапе, Животниот пат и делото на Пере Тошев. Посебни изданија на МАНУ, Скопје, 1973.

⁴⁾ Тој, покрај другото, е голем политички наивник, па пишува: „Братското заемно помагање меѓу овие две бугарски гранки (г.н. Револуционерна организација на Х. Матов, и Ѓгзархијата) ќе го доближи денот на ослободувањето“. (стр. 234). Нашиот коментар би бил: вистина е дека врховизираната ВМОРО, не толку како организација, одошто преку своите кадри, во годините спроти Балканските војни, ќе соработува со егзархиските органи во Македонија, но против ослободувањето на Македонија. Во суштина ништо подруго не тврди стариот кукушанец, проф. Тупе Влахов: „Организацијата (на Г. Делчев, П. Тошев, Ј. Сачдански и др. М. П.) секогаш беше во лоши односи со егзархиските органи. Дејноста на Ѓгзархијата по својата суштина беше врховистичка, со таа разлика што се спроведуваше само со легални средства“. (Ку-

Но да ги оставиме нив, а да се вратиме кон фактите. Младотурската победа ѝ го вратила на Турција Уставот од 1876 година (во свое време укинат од истиот султан Абдул Хамид II), трансформирајќи ја во уставна монархија со сите елементарни белези на парламентарниот политички систем. Промената била пречекана со големи надежи и олеснувања од европските и балканските либерални политички средини, а особено — од социјалистите. Тие младотурската победа ја сфатиле како прв чекор кон отстранување на потенцијалното балканско воено жариште. Но и со страхувања за правците за натамошниот развој на турската револуција, зашто ја согледале, па и укажувале, на нејзината ограниченост. Со други зборови, не зазеле а priori негативски став, туку критички, конструктивен и мошне активен однос спрема настаните во Турција и во Македонија.

На македонскиот народ младотурската победа му донела редица крупни придобивки: услови за легални политички, економски и културни борби; општа политичка амнестија која овозможила враќање во татковината на маса заточеници, затвореници и емигранти и легализирање на македонските револуционерни комитети и чети итн. Со Солун, кој станал политичко средиште на револуцијата — младотурска и македонска, се настаниле раководствата на различните македонски струења; „серчаните“ на чело со Јане Сандански; дејците на Струмичкиот окружен комитет со Христо Чернопеев; потоа — Димитар Влахов кој имал силно влијание врз организациите на Солунскиот револуционерен округ; па Пере Тошев, Петар Поп Арсов, Димо Хаџи Димов, Димитар Мирасчиев, Добри Даскалов, Михаил Герциков и други, како и редица македонски и бугарски социјалисти — дотогашни симпатизери и учесници во македонското револуционерно ослободително движење. На иницијатива од „серчани“ во Солун во првите денови на август 1908 година била составена нова „Програма на Македонско — одринската револуционерна организација“, одн. на Серскиот, Солунскиот и Струмичкиот револуционерен округ. Заедно со неа била изработена заедничка Декларација, што Јане Сандански им ја предал на младотурците како база за идна заедничка работа на зацврстување на уставниот режим и продлабочување на револуционерните придобивки. Двата документи прво биле публикувани на француски јазик, во првиот број на новопокре-

куш и неговото минало, София, 1969, стр. 200). Предвоениот комунист и поранешен Македонец, во условите на можното, не ја изневерил историската вистина во истава година, кога внукот на Пере, Светозар Тошев, се залага Перета да го претстави за заслепен спроводник на егзархиската политика во Македонија. Има меѓу другото, тука рецидиви и од стари национално-политички определби — уште од хуриетските години.

натиот весник „Конституциона зора“. По една недела и заедно со придружно писмо (окружница), тие биле публикувани во Солун, во поширока верзија (во брошура од 19 страници) и испратени до околинските комитети на Македонско-одринската револуционерна организација во Македонија, како материјал за идниот конгрес.^{4a)} Овој конгрес, во свое време наречен „помирителен конгрес“, зашто требало на ги обедини сите патриотски струи, бил закажан за 25 септември но и веднаш спречен со атентатот врз Сандански извршен во Солун од уфрлени врховистички терористи. Обединувањето на здравите сили во Револуционерната организација, спречувано и од други настани и околности, ќе се оствари значително подоцна — во почетокот на август 1909 година, кога на конгресот во Солун била формирана Народната федеративна партија (НФП).⁵⁾

Крајно агресивни во однесувањето и многу поефикасни во организирањето се покажале егзархиско-врховистичките политички кадри — во служба на бугарската завојувачка политика. Дел од нив и дотогаш се наоѓале во егзархискиот апарат во Македонија; а поголемиот — искористувајќи ги хуриетските слободи — масовно дошол во Солун од Бугарија. Тие од првите денови ја минирале новосоздадената положба, но и до максимум ги искористиле широките хуриетски слободи. Веќе во септември 1908 година го основале т.н. Сојуз на бугарските конституциони клубови, поради што неговите приврзаници подбивно ќе бидат нарекувани клубашки. Овој Сојуз во своите редови ги собрал следниве групации: групата на високи чиновници делегирани од Софија, главно од македонско потекло; високи егзархиски раководители; претставници на македонското конзервативно граѓанство и, најпосле, кадрите на врховизираната Матовска ВМОРО. Речено со зборовите на Крсте Мисирков тоа било ново „башибозучко набркуење во нашите работи“ какво што дотогаш не било видено во Македонија.⁶⁾ Земајќи постојан деструктивен однос спрема младотурците, овие

^{4a)} Кај нас преобјавени од М. Пандевски: Програма и декларација на левицата на ВМОРО од август 1908 година, Гласник на Институтот за нац. историја, Скопје, 1972, XVI, 1, стр. 171-185.

⁵⁾ За ова види повеќе кај М. Пандевски, Политичките партии и организации во Македонија 1908—1912. Скопје, стр. 144—147

⁶⁾ На свој начин тоа го соопштува и С. Тошев. Во контекстот на кажувањето за Перевото враќање во Солун, објаснувајќи зошто Бугарија во почетокот и привремено ја прифатила хуриетската реалност — дека продолжувањето на четничко-терористичката активност би било контрапродуктивно зашто, меѓу другото, многу средини на Запад и без тоа „Бугарите ги сметале за непоправливи бунтари“ — и толкувајќи ја Бугарската официјална политика, убаво ќе забележи: „Поводот за непомирливоста ќе треба по секоја цена да се дочека да го дадат младотурците. Треба да се причека тие први да му ја покажат на цивилизираниот свет (на Запад) измамноста на прокламираните од самите нив ослободителни принципи. (Каква ли самс отпослешна видовитост! На-

сили преследувале две главни цели: прво, да се пополни при- временно празнината во пропагандното политичко дејствување по слеѓувањето од политичката сцена на неоврховистичката ВМОРО и, второ, да се спречи со сите средства, па и по цена на убиства, собирањето на здравите народни сили во редовите на македонската револуционерна левица околу Јане Сандански.

Во функција на нашава тема е нужен краток осврт на движењето на македонското егзархиско учителство во тие години. Учителството, кое и дотогаш било грбник на револуционерното движење, ослободено од турскиот државен притисок, потоа, записнато од широките демократски раздвижувања во Македонија и наоѓајќи уставна потпирка за своите граѓански слободи, пристапilo кон самоорганизирање во формата на Сојуз на учителски друштва, популарно познат и како Учителска организација во Македонија. Карактеристично е што патот до нејзиното основање водел преку самоиницијативно создавање на околиски учителски друштва. Меѓу првите се појавиле друштвата во Неврокоп, Прилеп, Кукучи и Горна Цумаја — сите основани во октомври—ноември 1908 година. Прилепските учители изработиле „Устав на Селскиот учителски сојуз во Прилепско“. На крајот на учебната година скоро не останала око- лија без свое друштво што овозможило одржување основачки конгрес во Солун во август 1908 година. Изградувањето на Учи- телската организација го помогнале прогресивните солунски весници и, особено „Конституциона зора“ којшто се сметал за гласило на санданистите иако официјално важел за „орган на Македонско-одринската револуционерна организација“.⁷⁾

Да се вратиме на учителското движење. Мошне индикативен е фактот што првиот учителски конгрес се одржал во Со- лун во истите денови кога и конгресот на НФП. Работата на двата конгреса течела координирано. Организирањето на учи- телството прво се одвивало против волјата на егзархиската би- рократија но, откако таа сфатила дека не ќе може да го спре-

родски речено младотурците се чекаат на првата кривина по што се поминува во противнапад. М. П.) А дотогаш напред во упорна, осмисле- на и целенасочена легална борба на бугарската народност во Македо- нија!“ (стр. 231). С. Тошев не одговорил на прашањето дали атентатите и убиствата на македонски револуционери како и протерувањето од Со- лун на Пере Тошев ги вклучува во арсеналот на легалните борби, а го „заборавил“ и самопрогласувањето на кнез Фердинанд за „цар на сите Бугари“ на 5. октомври 1908. кое дошло координирано и во исто време со австро-унгарската анексија на Босна и Херцеговина. Брзо се разот- крило кој бил нестрплив, непомирлив и провокатор.

7) Стојан Симеонов, кого што уште ќе го споменеме, во опшир- ниот преглед на солунскиот печат го нарекува „весник на војводата Сандански“; „весник на Сандански“, но „заборавил“ при тоа, да го спо- мене Пере Тошев (Види: Ст. Симеонов, Бугарскиот периодичен печат на Македонија. Сборник Солун. Издание на възпитателите и възпитани- ците от солунските български гимназии. София, 1934, стр. 239—241)

чи, го активирала привилегираниот и одроден дел на учителството што го сочинувале гимназиски професори, директори, училишни инспектори и други спроводници на егзархиската големодржавна политика. Тој момент условил во периодот до септември 1911 г. Централното раководство да го задржат прогресарските елементи на чело со професор Георги Баждаров (подоцна како виден протогеровист бил убиен во Софија, од терористи на Ванчо Михајлов). Прогресивното учителство победило да друга страна: основачкиот конгрес усвоил еден доволно демократски Устав на Организацијата. На третиот конгрес, одржан во Битола 1911 година, Централното биро било освоено од прогресивното учителство а редактор на весникот „Учителски глас“ — орган на Организацијата кој излегувал во Солун, станал Атанас Митрев, тогаш и подоцна истакнат приврзаник на Јане Сандански. Учителското движење во целост и, особено по Третиот конгрес, се пројавило, на една страна низ самоиницијативност во просветните и културни активности, на друга — во одбрана на граѓанските права и сталешки интереси на членството од прогонувањата на егзархиската бирократија, и на трета — во потиснување на клерикализмот и барања за реформирање на Егзархијата за да се оневозможи нејзината големодржавна политичка дејност во Македонија. Се случило така што учителството било прогонувано неспоредливо повеќе од егзархиските органи одонто од турските власти. Низ целиот период се одвивале борби помеѓу организираното учителство и демократското граѓанство, од една и егзархиската клерикална бирократија, од друга страна. Но Егзархијата не успела да ја растури Учителската организација. Во почетокот на август 1912 година во Солун се одржал петтиот, последен, учителски конгрес, а на 11 август излегол последниот број на „Учителски глас“.⁸⁾ Тоа што не ѝ пошло од рака на Егзархијата, го сторила војната. Тука е местото да споменеме дека поттик за овој прилог ни дадоа четирите одгласи објавени во „Учителски глас“, коишто досега не се користени во литературата за Пери Тошев. Тие за нас имаат документарна вредност.

Беше нужна оваа поширока рамка со бегло отцртување на јасно поларизираниите политички сили во македонското ос-

⁸⁾ Види повеќе кај Манол Пандевски, Учителското движење во Македонија 1893—1912., Скопје, 1962, стр. 133—151. Петтиот конгрес го избрал овој состав на Централниот совет: претседател—Атанас Михајлов, секретар—Христо Митев, членови—советници—Пенчо Кавракиров (постар брат на Симеон Кавракиров и, подоцна комунист); Божин Д. Проданов (подоцна прогресивен општественик и македонски пратеник во Бугарското народно собрание). Илија Колев (социјалист?) и Петра Поп Стаматова (ќерка на истакнатиот солунски револуционерен припадник Поп Стамат). Анастас Митрев повторно бил избран за редактор на учителскиот орган „Учителски глас“. Анастас Митрев беше татко на академикот Димитар Митрев и почина во Скопје во 1952 година.

лбодително движење на овој динамичен период во чии редови и Пере Тошев го нашол своето место. На досегашните биографски прилози им недостигна, имено, таквата рамка.⁹⁾ Кога се вратил Пере Тошев, во кој круг и во која средина се вклучил? Изворите за тоа се скудни но и апсолутно јасни. Павел Делирадев, истакнат бугарски социјалист, сподвижник на Јане Сандански и, подоцна, негов биограф, во едно сеќавање накусо изнесува дека „по хуриетот Пере дојде од Прилеп во Солун и помина доста време во нашата средина. Значи, имав можност одблизу да го запознаам“. Понатаму тој ги предава своите впечатоци за Пере Тошев како човек, родољуб и општественик: дека бил достоинствен човек, свесен и совесен револуционер, исполнет со духовна сила, со внатрешен мир и со готовност за саможртва. Тој бил еден од оние македонски „скромни светци кои не бараат за себе си надворешна пофалба и истакнување на нивните дела“. Своето кажување, пишувано во 1945 година, П. Делирадов го завршува со поврзување на „големиот морален капитал наследен од илинденските револуционери“, вклучително и од Пере Тошев, со новата борба „за доградба на македонската слобода за која се дадени толку знајни и незнајни жртви“. На похуриетското познанство со Перета се однесуваат следните редови: „Романтичар во најчистата смисла на зборот. Без наместеност, без пози. Народната слобода за него беше култ. И на секоја *придобивка тој се радуваше* како дете на својата играчка. И колку повеќе го запознавав, толку повеќе се убедував дека Пере е апсолутно туѓ на оваа општопозната македонска животна практичност, дека никогаш не барал за себе си удобно место во животот, дека народните стремежи господарат над неговиот духовен свет“. Тој бил самосвесен за својата општествена вредност и морална сила; за тоа, дека е повикан *да ги трасира патиштата кон иднината*. П. Делирадев додава дека Пере Тошев бил голем македонски револуционер и демократ; еден од основоположниците на ТМОРО.¹⁰⁾ Подвлечените од нас зборови искажани во овој контекст говорат дека Пере Тошев не само што ги прифатил, туку им се радувал на хуриетските придобивки коишто и нему му овозможиле да се врати во татковината; дека се заложил да трасира патишта кон иднината.

⁹⁾ Ѓорче Петров и Пере Тошев. Материјали од симпозиумите одржани во Прилеп по повод педесетгодишнината од убиството на Ѓорче Петров и шеесетгодишнината од убиството на Пере Тошев. Прилеп, 1974 година.

¹⁰⁾ Павел Делирадев, Перето. Вспоминателен лист на трима големи македонски револуционери, *София*, 30. VI. 1945 г., стр. 2. На ова место би го корегирале П. Делирадева. Би се рекло дека Делирадев поминал во Солун извесно време во средината на македонските револуционери на кои им припаѓал и Пере Тошев, одошто било обратно. Павел Делирадев многу порано го напуштил Солун и Македонија одошто Пере Тошев.

Логичен и веродостоен ќе биде податокот дека Пере Тошев од Софија дошол во Солун, откако извесно време се задржал во Прилеп: пред сè за да се види со домашните, родните и пријателите; потоа и да ја каже оценката за новосоздадената положба, а поврзано со неа, да набележи престојни задачи во политичката активност на родниот град. Индиректно тоа се потврдува и од сведоштвото во ракописните Спомени на прилепскиот војвода Крсте Гермов—Шакир. Шакир се сеќава дека Пере Тошев, откако се настанил во Солун, му ги дал за да ги пренесе „Проект—програмата и Правилникот на федеративното движење“ во Прилеп и да му ги предаде на Наум Тошев.¹¹⁾ Овој кус исказ упатува кон заклучокот дека П. Тошев наеднаш по доаѓањето во Солун се вклучил во подготвителните активности за одржување на конгресот на Македонската Револуционерна Организација, за што веќе стана збор, ангажирајќи се новата иницијатива да си пробие пат, меѓу другите, и во Прилеп, чијашто околиска организација ја контролирала врховистичката фракција на Христо Матов.¹²⁾ Крсте Гермов—Шакир и Наум Тошев во Прилеп дури формирале „федералистичка група“ која била многубројна, зашто мнозинството од граѓаните отишло во клубашкиот политички табор. Пере Тошев, секако, не го одлагал долго враќањето во татковината, и веројатно, во Солун дошол најдоцна петнаесетина дека по младотурската победа од 24 јули 1908 година, зашто општо познат бил неговиот став дека престојот во Бугарија без потреба бил непожелен и неприфатлив за македонските револуционери. Кон сето ова го имаме и податокот од „Учителски глас“ кој има сила на документ од прва рака: „Тој (Пере) цели дваесет години работеше за слободата на својата татковина. Тој се истакнуваше со својата бескорисност, со чесност и самопожртвуваност во работата. Убеден дека прокламираниот Устав е најпогодната форма на политичко уредување на отоманската држава, тој се врати и се посвети на легална работа“. (Подвл. М. П.)¹³⁾ Приведените сеќавања и сведоштва јасно говорат дека Пере Тошев искрено ја прифатил новата политичка реалност и раката на младотурците, ангажирајќи се во обновувањето на Револуционерната организација која би била предводена од „левицата“ и се заложил за продлабочување на ху-

¹¹⁾ Спомени на Крсте Гермов—Шакир. Институт за нац. историја—Одделение за документација. (Ракопис, Сл. IV. 167, стр. 74—75). Според егзархиските матични книги полното Перево име гласело: Петар Наумов Тошев, од што би се заклучило дека Наум Тошев бил внук на Пере Тошев. Мајка му Ката потекнувала од фамилијата Кепевци од Прилеп.

¹²⁾ За ова види повеќе кај М. Пандевски, цитираната Програма и Декларација на левицата, стр. 171—185.

¹³⁾ Скъпа жертва, причинета косвено от училишната власт. (Некролог за Пере Тошев). в. Учителски глас, Солун, год. II, 1912, 63. 24, 1. мај 1912, стр. 7.

риетските придобивки. И самиот Пере веќе ѝ припаѓал на „левицата“, особено во годините по Рилскиот конгрес од 1905 година. Неговиот избор на овој конгрес за член на Централниот комитет на ВМОРО (заедно со Даме Груев и Т. Поп Антов) дошол како резултат од поддршката од „левите“ струи, но и ја покажал апсолутната надмоќност на здравите сили на самиот конгрес. Понатаму, Пере Тошев својот задолжителен тримесечен престој во т.н. внатрешност, одн. во Македонија, статутарно пропишан за членовите на ЦК, го поминал кај Јане Сандански во Серскиот револуционерен округ. Современите го забележале и неговото учество во својство на член на ЦК на ВМОРО на конгресот на овој округ во јули 1906 година, како и на претконгресното советување во Софија есента истата година. До која мерка се сродил со „серчани“ говори фактот што Пере Тошев за делегат на Вториот општ конгрес на ВМОРО, кој не ќе се одржи, бил избран од Разлошката околина на Серскиот револуционерен округ, и дека во ова својство за Рилскиот манастир патувал заедно со Јане Сандански. За верување е дека и тогаш Сандански го повлекол со себе во Серскиот округ, одн. преку границата во Македонија, за да го спаси од апсење на бугарската полиција по провалувањето на конгресот.¹⁴⁾ Овие факти помагаат подобро да се сфатат апсењето и шиканирањето на кои Пере Тошев бил изложен по познатото двојно убиство на И. Гарванов и Б. Сарафов, извршено на 28 ноември 1907 година во Софија.

Кога се знаат овие, како и фактот дека Пере Тошев, за разлика од повеќето други негови врсници и соборци и натаму останувал активен во револуционерното движење и доследен на неговите изворни начела, станува јасно зошто толку брзо се вратил во Солун и се нашол меѓу серските револуционери. На Пере Тошев не му пречело водечкото место на Сандански во револуционерното движење, како што на Сандански, кој се залагал за единство во Македонската револуционерна организација, му бил потребен авторитетот на основоположникот Пере Тошев, особено сред кадрите на Битолскиот револуционерен округ. Нивните улоги заемно се дополнувале.

До која мерка Пере Тошев бил ценет и колку од него се очекувало да придонесе во привлекувањето на дотогашни кадри во Револуционерната организација, што ќе рече, за нивно истргнување од влијанието на неоврховизмот, говори фактот што нему му било доверено редактирањето на весникот „Конституциона зора“. Редактори на новиот „орган на Македонско-одринската револуционерна организација“ како што и весникот и Организацијата официјално се нарекувал, станале

¹⁴⁾ Види повеќе кај Манол Пандевски, Внатрешната македонска револуционерна организација и неоврховизмот 1904—1908. Том III. Мисла, Скопје, 1987, стр. 236—237, 278—279.

Пере Тошев и Димо Хаџи Димов.¹⁵⁾ Не се знаат сите авторски соработници на „Конституциона зора“ покрај овие двајца редактори и кругот на „серчани“. Се споменуваат Димитар Минрасчиев, Михаил Герџиков, Аргир Манасиев, гевгеличанецот Горџе Герџиковиќ и некои други. Треба да додадеме дека тој бил прв македонски весник на бугарски јазик што се појавил во Солун по хуриетот.

Ние одамна сме го искористиле како извор неговото комплетно издание, но во рамките и на овој прилог е нужно да пренесеме нешто од неговата програма. Така, во уводната, програмска статија меѓу другото читаме:

„Монархизмот и апсолутизмот паднаа од силите на слободата и демократијата. Младотурското движење не е социјално движење како што не е социјален ни превратот што тоа го изнесе на својот грб. Но да се смета дека младотурското движење нема во својата основа никаков социјален елемент и дека ова движење не е израз и на едно пошироко општествено движење, тоа е очигледно социјално слепило... Ние не се занесуваме со илузии дека денес—утре ќе ги вкусиме плодовите на некаков си идеален уставен поредок, но и цврсто веруваме дека враќањето назад кон формите на стариот апсолутистички режим е невозможно. Прогресивните тенденции во внатрешниот живот на Турција веќе излегоа од рамките на конспирацијата и не ќе се вратат повеќе во нив“.

Сфаќајќи ја новосоздадената положба како „преодна и нестабилизирана“ весникот, по однос на младотурците, а и пошироко, си поставил двојна и единствено исправна главна задача:

„Прво, енергично да го поддржува младотурското и воопшто, секое друго ослободително движење во Турција сè додека и доколку ова движење ќе се наоѓа во непомирлива борба со апсолутистичката монархија, и

Второ, зачувувајќи ја својата полна *самостојност* во борбата и во изборот на средствата на таа борба, да му ги наложи на уставното движење сите барања и реформи коишто му ги заздравуваат и зацврстуваат идните гаранции на правилниот уставно-парламентарен режим во духот на Декларацијата и Програмата на Македонско—Одринската Револуционерна Орга-

¹⁵⁾ Повеќе за ова види во: Български периодичен печат 1844—1944. Издание на Българския библиографически институт „Елин Пелин“, Том I, София, 1962, стр. 408. Еве уште некои податоци. Весникот излегува двалати седмично во Солун и без прекин од 8. август 1908. до 3. јануари 1909 година. Излегле вкупно 35 броја. Според претходна спогодба на редакциите, по 3. јануари се фузионирал со в. „Единство“, гласило на „струмичани“, продолжувајќи да излегува под името „Народна волја“ како орган на Народната федеративна партија. По ова време Пере Тошев се ослободил од редакторската должност.

низација (МОРО). Во името на тие задачи ние ја почнуваме борбата“.¹⁶⁾

Понатаму, весникот си поставил задача да работи за обединување и сплотување на сите демократски сили на македонскиот народ околу ВМОРО, која ќе се бори за обласна самоуправа на Македонија во нова Турција, за разрешување на селанското и даночното прашање, за граѓанска еднаквост и национална рамноправност. Весникот ги разобличува туѓите пропаганди во Македонија карактеризирајќи ги како продолжени раце за мешање во внатрешниот живот на Турција „и спроводници на политичките цели на балканските држави“. Од Егзархијата како бугарска пропагандна институција се барало да им ги врати сите основни и класни училишта на македонските црковно-училишни општини, „да ги направи народни, какви што биле тие пред нејзиното конституирање“. Түторството на Егзархијата се отфрла, а од турската влада се бара да ги заштити граѓаните од „разгорување на религиозна и национална омраза и граѓанска деморализација“.¹⁷⁾

Нашата куса оценка е дека „Конституциона зора“ била во секој поглед најквалитетниот весник во македонската револуционерна периодика на тоа време. Таа треба да се смета за наследник на органот на ВМОРО „Револуционерен лист“ (1904—1906) во похуриетските услови; може да се споредува само со него и кореспондира со ставови и искази за турските и балкански прилики на европски социјалистички водачи и публицисти. Симболична е појавата од нејзиното име: таа кажува дека младотурска Турција, а во неа и Македонија, се само во мугрите на конституционализмот и граѓанската демократија; дека нив треба допрва да ги освојуваат прогресивните сили во земјата. Сосема, како во Програмата на МОРО.

Кога е во прашање публицистичкото дело на Пере Тошев, мораме да се задоволиме со податокот за редакторството, зашто сите прилози во „Конституциона зора“ се непотпишани, па авторите се уште остануваат анонимни. И во „Револуционерен лист“ авторските прилози се реткост. Останува, значи, потрагата по некаков клуч за откривање на Перевото новинарско наследство. Бугарските архиви би можеле да помогнат, но кога? Меѓутоа, кога знаеме дека Пере Тошев бил автор на „Проект-правилникот“ на ВМОРО што бил усвоен од Битолскиот окружен (прилепски) конгрес, во мај 1904 година; автор на Правилникот на ВМОРО (со 216 члена!) усвоен од Рилскиот конгрес на Организацијата; автор и редактор на „Конституциона зора“ и професор по литература и бугарски

¹⁶⁾ Најната задача, Конституциона зоря, Солун, бр. 1., 8. август 1908., стр. 1.

¹⁷⁾ Пропагандите в Империята. Констит. зоря, Солун, бр. 17, 23. X. 1908 стр. 1

јазик во Солун, Пере можеме спокојно да го вброиме меѓу револуционерите со пушка, но и со перо в раце. Задача на идни-ната останува да открие нешто повеќе од неговото публицистичко творештво.

Авторот на „документарната повест“ Светозар Тошев го игнорирал сето ова за Перета, па страниците за солунските похуриетски години во Перевата биографија ги исполнил со измислици кои се во функција на свесна измама на читателот. Надолго и нашироко пишува за божезната идејна блискост, солунско другарување и соработка со бугарскиот писател Антон Страшимиров во издавањето на неговото кратковечно солунско списание „Културно единство“. Пере Тошев на тие страници како да вегетира во сенката на ексцентричниот писател. Пере е прикажан како соработник на списанието, без да се води сметка дека кружокот околу Страшимировото „Културно единство“ се воздржувал од учество во политичкиот живот и дека на неговите страници не се наоѓа Перевото име.¹⁸⁾ Напротив, Светозар Тошев, продолжувајќи ги измислиците, Перета Тошев го направил приврзаник и на неоврховистичките потплатувачи на балканските војни од коишто Пере се одвратувал, па избегал од Софија и загинат во Дреновската Клисура на пат за Прилеп¹⁹⁾.

3. Заминување од Солун.

Солунскиот „Учителски глас“ го хроникирал отпуштањето на Пере Тошев од должноста училишен инспектор на македонските егзархиски училишта во Солунскиот округ што се случило кон средината на септември 1911 година.²⁰⁾ И други современици сведочат дека Пере Тошев го напуштил Солун по ова време, најверојатно во текот на октомври истата година, и заминал во Софија. Не е спорна ни должноста на окружен училишен инспектор. Недоволно јасно е колку време ја вршел неа — една или две години? Светозар Тошев говори за една година, „Учителски глас“ — за две. Ангел Динев, тогаш прислужник во егзархиската Митрополија во Солун и егзалтиран следбеник на „гемициите“, само споменува дека Пере во 1910 година „бил училишен инспектор во Солун“. Инаку, младотурскиот терористички кружок на кој му припаѓал А. Ди-

¹⁸⁾ Неговите соработници биле Антон Страшимиров, Горче Петров, Илија Гологанов проф. Ст. Петков, д-р Стр. Дошков, (соработник од Одрин) Гл. Поп Анастасов и др. Перевото име меѓу нив го нема. (Види повеќе кај М. Пандевски, Политичките партии и организации, стр. 236–241 Стоян Симеонов, Бугарският периодичен печат в Македонија, стр. 244; Бугарският периодичен печат 1844–1944..., стр. 421.

¹⁹⁾ Светозар Тошев, цит. дело, стр. 231–247

²⁰⁾ Хроника. Учителски глас, год. II, бр. 4, Солун, 2. X. 1911., стр. 7.

нев долго време ја одлагал средбата со него, „зашто, вели Динев, и Перета го сметавме за приврзаник на хуриетот, иако подоцна турските власти го убија“. Од секавањето на А. Динев за единствената средба што ја минал со Пере се заклучува само тоа дека младите конспиратори го почитувале и имале доверба во него.²¹⁾

Многу повеќе знаеме за отстранувањето од инспекторската служба и напуштањето на Солун во есента 1911 година. До ова време и општите политички услови, и приликите во учителското движење се измениле. Во септември започнала Италијанско—турската војна. Војната ја заострила кризата околу „турското“ наследство и на Балканот; врховистичките и андартските чети ги засилиле терористичките акции во Македонија по кои следувале турски контраудари, обично врз недолжните; бугарската Егзархија и грчката Патријаршија го започнале меѓусебното зближување, воопшто и во Македонија; во меѓубалканските односи се насирале контурите на идниот Балкански сојуз.

На почетокот на септември, на Третиот учителски конгрес, и раководството на Учителската организација и редакцијата на „Учителски глас“ ги освоила прогресивната антиегзархиска струја предводена од Анастас Митрев. Георги Баждаров, гимназиски професор во Солун, за кого не се знае дали повеќе ѝ бил приврзан на Егзархијата или на врховистите, ги изгубил позициите во Учителската организација. На Егзархијата и станало јасно дека постои продлабочување на конфронтацијата со организираното учителство. Потпирајќи се уште повеќе врз сопствениот бирократски апарат и врз, од неа, привилегираните граѓански и интелегентски групи, таа го зголемила притисокот — политички, морален, материјален — врз организираното учителство, со јасна тенденција да ги протера од Македонија најборбените и најавторитетни учителски кадри. Нејзиниот орган, цариградскиот весник „Вести“ (излегувал три пати неделно), станал најгласното јавно средство на политиката за денунтирање, притисок и прогонување на бандата и родољубива македонска интелигенција. Веќе во Солун немало место ни за Перета Тошев. Тој веќе не ѝ требал, зашто времињата на језуитско кокетирање поминало. Се подготвувало „ослободувањето“ на Македонија.

Постојат две верзии во врска со Перевото отпуштање од инспекторска должност. Светозар Тошев тврди дека на Пере Тошев, откако бил суспендиран, му била понудена должноста секретар на редакцијата на егзархискиот орган „Вести“ во Цариград. Пере Тошев откажал.²²⁾ Во свое време авторот на овие

²¹⁾ Ангел Динев, Хуреитът и следхуриетските борби в Гевгелийско, София, 1934, стр. 22—27.

²²⁾ Св. Тошев, цит. дело, стр. 233, 247.

редови во еден подруг контекст, беше запишал: „Жртва на егзархиските проскрипции станал и Пере Тошев. Со цел да го отстрани од Македонија, Егзархијата го преместила за секретар на редакцијата на в. „Вести“ во Цариград, а на негово место го назначила Стојан Симеонов, редактор на проегзархиското (солунско) списание „Искра“. Но Пере Тошев останал доследен на самиот себе си. Ја одбил новата должност и заминал на лекување во Бугарија.“²³⁾ Разбирливо е што ја одбил ваквата понуда зашто не прифатил да остане соучесник во политиката на прогони на организираното учителство и интелегенција.

Весникот „Учителски глас“ нуди нешто друга и повородостојна верзија. Од неа се гледа дека суспендирањето од служба не одело глатко. Откако се јавиле протести од јавноста, веројатно од организираното учителство, на Перета му било понудено професорско место во солунската реална гимназија. Ова шиканирање го побудило раководството на Учителската организација да искаже јавна солидарност со Перета. Уште тогаш тој го напуштил „егзархиското службување незадоволен и навреден“. Претходно бил „отпуштен од инспекторска должност“.²⁴⁾ Многу поостар е јазикот во веќе споменатиот некролог објавен во „Учителски глас“. Тој е полн со револт, со горчина, со осуди и со закани за одговорност пред историјата. Егзархијата се обвинува како посреден виновник, а имплиците и за соучесништво во убиството на Пере Тошев. По истакнувањето на Перевите заслуги и достоинства, во некрологот се вели дека тој имал еден „недостаток“: „не ги почитувал новозгдигнатите народни ‘светила’ и не се согласувал да мисли и да работи како нив. За негова несреќа, продолжува редакторот, овие ‘светила’ дојдоа на власт“, а најистакнатите од нив станале мирски советници при Егзархијата.²⁵⁾ Со нивно посредство Егзархијата го отпуштила од работа за да го протера од Македонија. Пере Тошев се почувствувал длабоко навреден и „по неволја ја напуштил татковината и заминал надвор иако се заколнал да не оди во Бугарија по работа“. Навредата за него била дотолку потешка што самоволијата доаѓале од негови бивши ученици „против него и против сите како него“.²⁶⁾ Заканите се дека „народот ќе тагува за него но и ќе води смет-

²³⁾ М. Пандевски, *Учителското движење*, стр. 136.

²⁴⁾ Хроника. *Учителски глас*, Солун, год. II, бр. 4, од 2. X. 1911, с. 7

²⁵⁾ Во 1910 година при бугарската Егзархија во Цариград бил формиран т.н. Мирски совет (покрај Синодот), во чија надлежност дошло школството во т.н. „егзархиска област“, т.е. главно во Македонија. Мирските советници биле лаички лица, мирјани, а не духовници со црковни чинови.

²⁶⁾ Несколку години порано нешто слично сториле т.н. помлади следбеници на Даме Груев, „Груевисти“, од Битолскиот округ, откако го потиснале Ѓорчета Петров од позициите во Македонската револуционерна организација.

ка за неговите убијци“. На ваков начин Егзархијата и нејзините највисоки македонски експоненти добиле најтешка морална осуда.

4. Убиството и по него

Загинувањето на Пере Тошев на 21 април/4 мај 1912 година се случило во едно хаотично и матно време во Македонија. Тоа било време на дипломатски, а уште повеќе, на забрзани психолошко-политички подготовки на претстојната војна. Српско—бугарскиот офанзивен сојуз насочен против Турција со одредбите за делба на Македонија бил свршен чин, а во тек биле преговори за грчко-бугарска соработка околу претстојната антитурска воена кампања. Двете цркви — бугарската Егзархија и грчката Патријаршија — преку своите моќни пропагандно-политички машинерии, ги засилиле активностите за меѓусебно зближување и разгорување на антитурски расположби во Македонија. Во овие услови за авторитетниот Пере Тошев немало место во Македонија, дотолку повеќе што во македонските градови, и особено во Солун, се јавила јака антиегзархиска политичка струја чија девиза била: „Со Турците, а против егзархиско-патријаршискиот бугарско-грчки политички блок“.

Понатаму, повторно разгореното албанско востание сè повеќе ја дестабилизирано положбата не само во Албанија и на Косово, туку и во делови од Македонија. Врховистичките терористи, од своја страна, ги зголемиле атентатите, главно, со темпирани бомби, т.н. пеколни машини, во градовите, редовно со намерата да ги испровоцираат турските маси кон крвави погроми врз недољжните македонски луѓе. (Нешто подоцна, во летните месеци 1912 година, од рацете на врховистите ќе паднат Добри Даскалов во Кавадарци, Костадин Алакушев и Методи Пашкулев — обајцата истакнати санданисти и раководители на учителското движење во Неврокопско и други). Особено тешки последици имале атентатите и погромот во Штип од крајот на ноември 1911 година. Кога Пере Тошев пристигнал во Велес сè уште била во сила воената положба што била воведена по крвавите штипски настани.

Турците — и државните органи, и војската и беговите — биле просто наежени против секој што им се чинел сомнителен, особено ако доаѓал од Бугарија. Таа состојба на општа раздражнетост добро ја илустрира исказот на полицискиот командир во Дреново Али Чауш, дека „оној даскал од Прилеп што пред некој ден дошол од Бугарија ја оставил главата кај Клисурите, зашто доаѓал да му ја мати водата на царот“.²⁷⁾ На

²⁷⁾ Наум Димовски, Некои исказувања за убиството на Пере Тошев, цит. Зборник Горче Петров и Пере Тошев, стр. 152.

ова место ги изоставаме подробностите на убиството кои се добро изложени во цитираниот прилог, што не значи дека со тоа ги ослободуваме од историска одговорност физичките убијци. Прашањето дали убиството било самоиницијативно злосторство на локалната власт или дошло по налог од повисоко место, ќе остане отворено, зашто немаме посигурна изворна граѓа. За сега го имаме само податокот за обгорениот пасош како знак за идентификување на Пере Тошев по доаѓањето во Македонија.

Многу повеќе се познати причините за Перевото враќање во ова опасно време. Авторите и современиците се согласни во кажувањето дека Пере Тошев го задушувала атмосферата на предвоена еуфорија во Софија, па за своја морална обврска го сметал тоа, во претстојните судбоносни настани, да се најде во татковината, во родниот Прилеп. Тој веројатно нешто веќе слушнал за договорот за делба на Македонија, па и да не слушнал, можел лесно да заклучи кон што водат меѓубалканското сојузување, погромите во Македонија и антитурската пропагандна хистерија во балканските престолнини. Тој веќе ја гледал Македонија поделена на „спорни“ и „беспорни“ зони и повторно поробена. Нему му се припишуваат исказите пред неговите блиски кои го испратиле на софиската железничка станица: „За мене нема поголема среќа од тоа да си ги оставам коските во родната земја“; „Еднаш се умира!“, „Си одам за да се продадам и јас во Македонија“. Повеќе од јасна е последнава алузија, упатена кон бугарските властодршци. Кон сето речено постои фамилијарен спомен, дека во состојба на крајна резигнација и пред последното патување, Пере ги изгорел хартиите што ги имал кај себе во Софија. Најпосле за причините на враќањето јасно говорат следниве реченици во некрологот на солунскиот „Учителски глас“. „Тошев се почувствува длабоко навреден. Макар што се имаше заколнувано да не оди во Бугарија на работа, тој по неволја се реши да ја напушти татковината. Не можеше да одседи ни цела година, зашто не можеше да гледа што се прави таму во името на неговата татковина. Се реши да си се врати во татковината, па макар и да гладува, да страда, дури и да загина. Дојде да си ги остави скапите останки во татковината на која ѝ беше посветил и сила, и младост и сè“. Речи си полно поклопување со подоцнежните кажувања на Перевите блиски. Од каде ли само толкава информираност на редакторите на учителскиот печатен орган?

Убиството мошне гласно одекнало во Прилеп, и особено, во Солун. Турските власти забраниле телото на покојникот да биде пренесено во Прилеп, секако, плашејќи се погребот да не прерасне во демонстрација со несогледливи последици во ова наелектризирано време. Многу повеќе во одбележувањето на

Перевата насилна смрт можело да се стори во Солун. Солунскиот весник „Светлина“, гласило на една самостојна граѓанска политичка група, и редактиран од професорот Сребрен Поп Петров, веднаш го преобјавил некрологот од „Учителски глас“. Новината за убиството заедно со обвиненијата за посредните убијци излегла од учителските средини во пошироката македонска политичка јавност.²⁸⁾ Овој факт уште потешко ги погодил егзархиските платеници. Тие реагирале мошне нервозно, грубо, непристојно. Егзархискиот орган „Глас“ (Вести) во својат 71-ви број ги нарекол редакторите на „Учителски глас“ „уличници, коишто, божем, најбезсовесно ја експлоатираат Перевата трагична погибија за пресметка со „највисокото началство“. Кон крајот на белешката „Глас“ пишувал дека низ делата што овие ги вршеле „самите се разобличувале како уличници“. „Учителски глас“ одговорил со уште поостар јазик.²⁹⁾ Откако ги повторил обвиненијата на адреса на „посредните виновници“, весникот пишува: „Збор е за смртта на Пере Тошев! Деребеите на училишната власт се причина за уволнувањето и изгонувањето на Пере за да наместат (на негово место) припадник на познатата нивна катерија... Изгледа, покровителите на „Глас“ сакаат да вршат престапи, а никој за тоа да не отвори уста против нив. Нека проштеваат за тоа. Тоа време одлета. Нека знаат дека јавноста води сметка за нивните дела... Во случајов уличен јазик користи „Глас“, кој сака да нè сандардиса нас, за да не ги бичуваме господарите на неговите редактори кога вршат престапи“. Егзархискиот орган немал смелост повторно да се јави. Остриот вербален двобој завршил.

Откако гласовите за Перевото маченичко убиство одсекаде се потврдиле, Настојателството на Солунското околинско учителско друштво иницирало да се отслужи панихида на загиналиот „и да му се оддаде последна почит на овој (наш) ратоборник.“ Панихидата била отслужена на 6/19 мај од целиот свештенички клир на црквата „Свети Кирил и Методиј.“ На неа присуствувале учениците и наставниците од сите солунски егзархиски училишта, многу граѓани и дваесетина Македонци-турски војници. (Весникот „Светлина“ поканата за учество на панихидата ја објавил на почетокот од првата колона на насловната страница). Потоа, реч за покојникот одржал Сребрен Поп Петров. Тој го опишал Перевият животен пат, ги истакнал неговите заслуги за народното дело, уште еднаш го изразил незадоволството од прогонувањето на Пере Тошев и искажал надеж „дека новите, идни, поколенија ќе ги оценат делата и

²⁸⁾ Учителството за смртта на Пере Тошев, в. Светлина, Солун, бр. 27, од 3. V. 1912, стр. 3.

²⁹⁾ Кои са „уличници“?, Учителски глас, Солун, год. II, бр. 2, 22. мај 1912, стр. 7. Отзиви Кошунство, Глас, Цариград бр. 71, 8. V. 1912, с. 1

ќе им подигнат високи споменици на сите големи и достоинствени родољупци како Пере Тошев.“ Граѓаните се разотишле тажни, но и задоволни од тоа што го сториле учителите и што го слушнале за својот доскорешен просветен и општествен деен.³⁰⁾

Другото солунско гласило, весникот „Истина“ на Панче Дорев објавило само кратка вест за убиството на Пере Тошев. Напротив, списанието „Искра“ публикувало некролог на цела страница со многу лицемерни општи фрази и со забележлива тенденција вината за убиството да се префрли исклучиво врз турската власт, што било во согласност со политиката на разгорување на антитурски расположби. Во него нема ни збор за судирот меѓу „Учителски глас“ и „Глас.“³¹⁾ Овој некролог е сведоштво за тоа дека историјата се искривувала уште додека се создавала.

*
* *
*

Ако се имаат предвид пошироките македонски и балкански констелации, излегува дека Пере Тошев станал жртва на големиот заговор против Македонија. Тој е жртва не само на антитурската, туку и на антимакедонската војна — одамна започната, сè уште необјавена, но во знакот на забрзана подготовка. И овде го подвлекуваме фактот дека Пере Тошев, исто како и Јане Сандански, не сторил дури ни еден гест кој би одел во прилог на војната. Прочем, нивната идејна блискост

³⁰⁾ Панахида за Пере Тошев. (Отзиви), Учителски глас, Солун, год. бр. 25, 10 мај 1912, стр. 7. Сите оние кои инсистираат на Балканската војна да ѝ припишат ослободителен карактер би требало на се запрашаат дали нешто слично би се дозволило во Солун, во Прилеп и воопшто во Македонија по оваа војна и дали оддавањето почит на заслужени национални покојници не влегува во регистарот на слободите?

³¹⁾ Види: Пере Тошев. Некролог, сп. Искра, Солун, бр. 4, за 1911—1912, стр. 32.

Поинаку не можело ни да биде кога се знае дека „Искра“ ја редактирале веќе споменатиот Георги Баждарев, потоа, исто така споменатиот Стојан Симеонов, некогашен Перев ученик, којшто сега бил назначен за училишен инспектор на местото од Пере Тошев, и уште други двајца средношколски професори. Еве еден детал за идејната насока на „Искра“. Во истиов број 32, во рубриката „Надворешна хроника“ ја наоѓаме широко парафразирана речта на Милован Миловановиќ, творецот на Српско-бугарскиот сојуз. Во речта лаѓаат во очи два моменти: дека повеќето европски држави, заедно со Русија, ја прифатиле формулата „Балканот—на балканските народи“, и дека на балканските влади им се налага да ги обединат своите усилби совладувајќи ги сите пречки на тој пат. Преведено на обичен јазик тоа значело усилби за изградување на Балканскиот сојуз заради протерување на Турците како не—Балканци“ во Мала Азија и поделба на нејзините европски предели, и прв ред—на Македонија, зашто ни Македонците „ги немало“ во списокот на балканските народи. Тоа значела примамливата девиза „Балканот—на балканските народи“.

датирааа уште од 1903 година, а соработката од 1905 година. И тој, исто така, се обидел во претстојните воени бури, кога веќе не можел ништо друго да стори, да се најде меѓу своите во Прилеп и во Македонија. Но стасал само до Дреновската Клисура. Истата судбина ќе ја сподели само по три години и Јане Сандански во неговиот роден Пирин станувајќи предвоена жртва на Првата светска војна.

И уште нешто: организираното македонско учителство (или народните учители како што и тогаш се викале), кое го претставувало здравиот дел на македонската интелигенција, нашло во себе доволно сили да го заштити Перета Тошев од шиканирања, а по загинувањето да му оддаде заслужено јавно признание. Тие народни учители и сега како и дотогаш, предводејќи го народот и изразувајќи ги неговите интереси, се нашле на борбениот пост. Разбирливо е што не можеле да ги осудат директните убијци зашто се наоѓале во сèуште турскиот Солун, но ги разобличиле посредните убијци на Пера Тошев.. Тука, во црквата „Св. Кирил и Методиј“ се нашла и групата селани во облека на турски војници, ако не за друго, барем колку да ја изразат колективната почит на македонското селанство кон личноста и делото на Пера Тошев. И тие биле творци на македонското во македонската историја.

Manol PANDEVSKI

PERE TOŠEV'S LAST YEARS
— A Contribution to His Political Biography —

Summary

Pere Tošev (1865—1912) blonged to the most close circle of founders of the Macedonian revolutionary liberational movement of the XIX and XX century. His is less presented personage of this circle up to now.

This contribution will fullfill the knowledge about the life and political activity of P. Tošev during the period between 1908 and 1912. Pere Tošev has accepted the political amnesty of the Young Turks in Juli of 1908 and came back to his fatherland, in Salonica, which became a centre of the political life in Macedonia. Here, more than a year he was engaged in journalistic and national and political activity. Together with D. Hadži Dimov he edited the newspaper „Konstituciona zora“ (L'Aube constitutionnelle) an organ around the group of Yane Sandanski in the Macedonian revolutionary organisation. (P. Tošev had contacts with Sandanski since 1905). In other words, this paper was considered as a continuation of the organ „Revolucioneren list“ (Re-

volutionary List) (1904—1906) of the Macedonian revolutionary organisation, in which Pere Tošev used to collaborate.

Later on Pere Tošev again became a school inspector of the Salonica County schools. In September of 1911 the Bulgarian Exarchate, with a seat in Constantinople, dismissed him from the job, so that Pere Tošev was forced to go back to Sofia. This suspension had political motives: Namely, Pere Tošev was not wanted in Salonica during the time when the Balkan alliance was under preparation. Because of the same reasons, and, longing to be in his fatherland during the forthcoming war, Pere Tošev came back in May (1912), but he was killed by the Turks in front of the doors of his native town Prilep.

The author in this article gives new data about the high reputation which Pere Tošev enjoyed among the Macedonian teachers and citizens, especially in Salonica. The newspaper „Učitel-ski glas” (Teacher’s Voice) with a great esteem used to write about him. This contribution discovers the falsificates concerning the political activity of P. Tošev which are published in some Bulgarian papers concluding that Pere Tošev become a victim of the First Balkan war.